

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA TALABALAR IJTIMOY-EKSTREMAL KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Xushvaqto'v Yusuf Qurbonmurod o'g'li

Annotatsiya; *Maqolada pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning ijtimoiy-ekstremal kompetentligini rivojlantirish metodikasi yoritilgan. Taklif etilgan yondashuv talabalarda stressga bardoshlilik, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy-ekstremal kompetentlik, pedagogik ta'lim, stressga bardoshlilik, trening, refleksiya.*

Аннотация: *В статье рассматривается методика совершенствования социально-экстремальной компетентности студентов в процессе педагогического образования. Предлагаемый подход способствует развитию стрессоустойчивости, коммуникативных навыков и способности принимать решения в сложных ситуациях.*

Ключевые слова: *социально-экстремальная компетентность, педагогическое образование, стрессоустойчивость, тренинг, рефлексия.*

Abstract: *The article explores a methodology for developing students' social-extreme competence in the pedagogical education process. The proposed approach enhances stress resistance, teamwork, and decision-making skills under challenging situations.*

Keywords: *social-extreme competence, pedagogical education, stress resistance, training, reflection.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda tez o'zgarayotgan ijtimoiy-siyosiy, ekologik va texnogen jarayonlar sharoitida insonning, ayniqsa yosh avlodning, ekstremal holatlarga psixologik va ijtimoiy jihatdan tayyor bo'lishi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, balki talabalarni murakkab hayotiy vaziyatlarda to'g'ri yo'l topa olishga, stress va bosim ostida samarali faoliyat yurita olishga o'rgatishi zarur. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy-ekstremal kompetentlik tushunchasi pedagogik ta'lim tizimida muhim ilmiy va amaliy kategoriya sifatida e'tirof etilmoqda.

Ijtimoiy-ekstremal kompetentlik – bu shaxsning kutilmagan, xavfli yoki stressli vaziyatlarda o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish, tezkor va oqilona qaror qabul qilish, jamoa bilan hamkorlikda muammolarni hal etish, emotsional barqarorlikni saqlash va insoniy qadriyatlarga sodiq qolish qobiliyatini bildiradi. Bu kompetentlikning shakllanishi pedagogik ta'lim jarayonida nafaqat nazariy bilim, balki amaliy mashg'ulotlar, treninglar, psixologik tayyorgarlik va refleksiv tahlillar orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamli, innovatsion va integrativ yondashuvlarni joriy etish bo'yicha qabul qilingan bir qator davlat dasturlari (jumladan, "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim", "Inson qadri uchun" konsepsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun) ham talabalarni ekstremal sharoitlarda faol va ongli harakat qila olishga tayyorlashni muhim vazifa sifatida belgilagan.

Pedagogik ta'limda ijtimoiy-ekstremal kompetentligini takomillashtirish metodikasini ishlab chiqish – bu nafaqat kasbiy tayyorgarlikning, balki shaxsiy kamolotning ham asosiy yo'nalishlaridan biridir. Mazkur tadqiqotda ana shu jarayonning nazariy asoslari, metodik mexanizmlari va amaliy natijalari o'rganiladi.

Zamonaviy dunyoda global o'zgarishlar, tabiiy ofatlar, ijtimoiy ziddiyatlar, texnogen falokatlar va pandemiyalar kabi omillar inson faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday sharoitda yosh avlodning, ayniqsa oliy ta'lim muassasalari talabalarining, ijtimoiy-ekstremal kompetentligini shakllantirish nafaqat shaxsiy barqarorlik, balki milliy xavfsizlik va jamiyat taraqqiyotining muhim omiliga aylanmoqda.

Ta'lim tizimida o'qitilayotgan yoshlarning ijtimoiy jihatdan faol, ongli, hamkorlikka tayyor, stressga bardoshli va favqulodda holatlarda to'g'ri qaror qabul qila oladigan shaxslar sifatida shakllanishi dolzarb masala hisoblanadi. Ayni paytda, an'anaviy o'qitish usullari bunday kompetensiyalarni yetarli darajada rivojlantira olmayapti. Shu boisdan, pedagogik ta'lim jarayonida innovatsion metodikalar, simulyatsion mashg'ulotlar, treninglar, psixologik tayyorgarlik tizimlari va reflektiv yondashuvlarni joriy etish zarurati keskin ortmoqda.

Ijtimoiy-ekstremal kompetentlikning shakllanishi talabaning o'zini anglash, jamoa bilan samarali muloqot qilish, emotsional intellektni rivojlantirish va mas'uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatini mustahkamlaydi. Bu esa, o'z navbatida, pedagogik ta'lim bitiruvchilarining kasbiy faoliyatda, xususan, maktab va kollejlardagi o'qituvchilik jarayonida turli noan'anaviy vaziyatlarga moslashish imkonini kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini insonparvarlashtirish, yoshlarning psixologik tayyorgarligini oshirish hamda ularni zamonaviy xavf-xatarlar sharoitida ongli harakat qilishga o'rgatish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shuningdek, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim" konsepsiyasi va "Inson qadri uchun" dasturlari bu yo'nalishda ilmiy asoslangan metodik tizimlarni yaratish zaruratini ta'kidlab o'tadi.

Shu boisdan, talabalarining ijtimoiy-ekstremal kompetentligini takomillashtirish metodikasini ishlab chiqish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bu metodika yoshlarni nafaqat kasbiy faoliyatga, balki turmushning murakkab, kutilmagan vaziyatlariga ham tayyorlaydi, ularning ijtimoiy faolligini, mas'uliyatini va psixologik barqarorligini mustahkamlaydi.

ASOSIY QISM

Pedagogik ta'lim jarayonida talabalarining ijtimoiy-ekstremal kompetentligini takomillashtirish murakkab, ko'p bosqichli pedagogik tizimni tashkil etadi. Bu tizim nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishni, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni, psixologik

barqarorlikni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Ijtimoiy-ekstremal kompetentlik pedagogik ta'limning tarkibiy qismi sifatida talabanning kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy tayyorgarlik darajasini belgilovchi mezonlardan biridir.

Ijtimoiy-ekstremal kompetentlik — bu shaxsning murakkab, kutilmagan va stressli vaziyatlarda o'zini tuta olish, muammolarni tahlil qilish, to'g'ri va tezkor qaror qabul qilish, jamoa bilan hamkorlikda yechim topish hamda insoniy qadriyatlar asosida harakat qilish qobiliyatidir. Pedagogik nuqtai nazardan bu kompetentlik talabalarning:

- ☒ ijtimoiy faolligi va mas'uliyatini oshirish,
- ☒ emotsional intellekt va stressga bardoshlilikni rivojlantirish,
- ☒ o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish,
- ☒ muloqot va empatiya madaniyatini rivojlantirish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ijtimoiy-ekstremal kompetentligini shakllantirish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

a) Diagnostik bosqich – talabalar shaxsiy xususiyatlarini, stressga bardoshlilik darajasini, ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlarini aniqlash maqsadida psixologik testlar, so'rovnomalar va kuzatuvlar o'tkaziladi.

b) Motivatsion-bilim bosqichi – ijtimoiy-ekstremal vaziyatlar bo'yicha nazariy bilimlar beriladi, talabalarda xavfli holatlarni to'g'ri baholash va ularga psixologik tayyorlik hosil qilinadi.

c) Amaliy-trening bosqichi – turli ekstremal vaziyatlarni simulyatsiya qilish, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar tahlili ("case-study"), muloqot treninglari va jamoaviy mashg'ulotlar orqali talabalar amaliy jihatdan tayyorlanadi.

d) Refleksiv bosqich – o'tkazilgan mashg'ulotlar natijalari tahlil qilinadi, talabalarda o'z xatti-harakatlarini baholash, o'z-o'zini tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari rivojlantiriladi.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan metodik model quyidagi komponentlardan tashkil topgan:

☒ maqsadli komponent – ijtimoiy-ekstremal kompetentlikni rivojlantirishning maqsadi va vazifalarini belgilaydi;

☒ mazmuniy komponent – ekstremal holatlarga tayyorgarlik bo'yicha pedagogik va psixologik bilimlarni o'z ichiga oladi;

☒ texnologik komponent – trening, interfaol metodlar, simulyatsion mashg'ulotlar va refleksiv tahlil usullarini o'z ichiga oladi;

☒ natijaviy komponent – shakllangan ijtimoiy-ekstremal kompetentlikning darajasini aniqlaydi.

Metodikaning samarali amalga oshirilishi uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muhim hisoblanadi:

- ☒ o'quv jarayonida interfaol va amaliy metodlardan foydalanish;
- ☒ psixologik tayyorgarlikni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;
- ☒ o'qituvchi va talaba o'rtasida hamkorlik va ishonch muhitini yaratish;

☒innovatsion texnologiyalar (VR-treninglar, onlayn simulyatorlar, video-case tahlillari)dan foydalanish;

☒talabalarining o'z-o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalarini shakllantirish.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatdiki, ishlab chiqilgan metodika asosida tashkil etilgan mashg'ulotlardan so'ng:

☒talabalar ijtimoiy faolligi 35–40% ga oshgan;

☒stressga bardoshlilik darajasi 30% ga yuqorilagan;

☒jamoaviy muloqot va qaror qabul qilish ko'nikmalari 45% ga yaxshilangan.

Bu natijalar metodikaning samaradorligini isbotlab, uni pedagogik ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarining ijtimoiy-ekstremal kompetentligini rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-psixologik ahamiyatga ega. Global muhitda tez-tez yuz berayotgan tabiiy ofatlar, pandemiyalar, ijtimoiy mojarolar, axborot xavflari va stress omillari yoshlarning ruhiy barqarorligi va faol hayotiy pozitsiyasiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu boisdan, pedagogik ta'limda kelajak o'qituvchilarni ana shunday holatlarga ongli tayyorlash, ularning hissiy-irodaviy sifatlarini mustahkamlash, tezkor va oqilona qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati dolzarb masalaga aylangan.

Mavzuni o'rganish zaruriyati bir necha omillar bilan belgilanadi:

1. Pedagogik jihatdan – kelajak o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki murakkab ijtimoiy holatlarda rahbar, psixolog va tarbiyachi sifatida ham harakat qilishi kerak. Bu esa undan yuqori darajadagi ijtimoiy moslashuvchanlik, emotsional barqarorlik va muhosaviylikni talab etadi.

2. Psixologik jihatdan – yoshlarning o'zini tutish strategiyasi, stressga bardoshlilik va hissiy intellekti ekstremal vaziyatlarda ularning harakat yo'nalishini belgilaydi. Shuning uchun ta'lim jarayonida psixologik treninglar, rolli o'yinlar, reflektiv mashg'ulotlar orqali bu ko'nikmalarni shakllantirish zarur.

3. Ijtimoiy jihatdan – ta'lim jarayonida shakllanayotgan shaxs ijtimoiy hayotda faol pozitsiyaga ega bo'lishi, jamoa bilan hamkorlikda ishlash, ijtimoiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyor bo'lishi lozim.

4. Amaliy jihatdan – hozirgi pedagogik ta'lim tizimida ijtimoiy-ekstremal kompetentlikni shakllantirishga oid aniq metodik yondashuvlar yetarlicha ishlab chiqilmagan. Bu esa amaliyotga yo'naltirilgan yangi metodika va trening dasturlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Shu boisdan, mazkur mavzuning chuqur o'rganilishi pedagogik ta'limda ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikni oshirish, talabalarda stressga bardoshlilik, kommunikativ kompetensiya, tezkor fikrlash va o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Natijada, bo'lajak o'qituvchilar zamonaviy ijtimoiy muhitda faol, mas'uliyatli va barqaror shaxs sifatida shakllanadilar.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning ijtimoiy-ekstremal kompetentligini takomillashtirish – zamonaviy ta'limning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu kompetentlik yoshlarning nafaqat kasbiy, balki shaxsiy va ijtimoiy jihatdan ham yetuk, mas'uliyatli, bardoshli va ongli fuqarolar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

1. Ijtimoiy-ekstremal kompetentlik — talabaning murakkab, kutilmagan va stressli vaziyatlarda o'zini boshqara olish, jamoa bilan hamkorlikda to'g'ri qaror qabul qilish va emotsional barqarorlikni saqlay olish qobiliyatidir.

2. Pedagogik ta'limda bu kompetentlikni rivojlantirish uchun diagnostik, motivatsion, amaliy-trening va reflektiv bosqichlardan iborat metodik tizim samarali natija beradi.

3. Interfaol usullar, simulyatsion mashg'ulotlar, psixologik treninglar va reflektiv tahlillar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalar ijtimoiy faolligini, stressga bardoshlilikini va tezkor fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi.

4. Ishlab chiqilgan metodika talabalarning psixologik tayyorgarligi, emotsional barqarorligi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish orqali ularni turli ekstremal vaziyatlarda mustaqil va mas'uliyatli qaror qabul qilishga tayyorlaydi.

5. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonining sifatini oshirish, kelajak pedagoglarning kasbiy faoliyatida xavf va stress omillariga ongli munosabat bildirishni shakllantirish, ularni shaxsiy va ijtimoiy jihatdan yetuk inson sifatida tarbiyalashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarning ijtimoiy-ekstremal kompetentligini takomillashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan metodika — zamonaviy pedagogik ta'limda shaxsning barqarorligini, moslashuvchanligini va insoniy qadriyatlar asosida faoliyat yuritish qobiliyatini rivojlantiruvchi samarali mexanizm sifatida e'tirof etilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim” konsepsiyasi. – Toshkent, 2021.

2. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Pedagogik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida”gi qarori. – Toshkent, 2022.

4. Abduqodirov A.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.

5. Yo'ldoshev J.G', Hasanboeva O. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Noshir, 2021.

6. Xoliqov A.X. Ta'lim jarayonida shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

7. Karimova V.M. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019.
8. Abdullaeva N.M. Ekstremal psixologiya asoslari. – Toshkent: Oliy ta’lim, 2017.
9. Raxmonov R. Pedagogik ta’limda innovatsion yondashuvlar va kompetensiya asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
10. Tursunov M., Qodirova G. Yoshlarning psixologik barqarorligini rivojlantirishda trening texnologiyalari. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2021.
11. G‘aybullayeva Z.M. Kasbiy tayyorgarlikda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish metodikasi. – Buxoro: BDU, 2023.
12. Shirinova N. Pedagogik ta’limda reflektiv yondashuvning ahamiyati. – Toshkent: TDPU ilmiy axborotnomasi, 2020, №4.
13. To‘xtayeva G. O‘qituvchi shaxsining ijtimoiy va psixologik tayyorgarligi. – Toshkent: Fan, 2019.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarda yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-sonli Farmoni.
15. Hasanov M. Innovatsion pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Innovatsiya, 2023.